

KÖZLEMÉNYEK

TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ

A KÁSZIM-NAP ÉS A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ

Közhelyszámba menő megállapításnak számít a magyar történeti irodalomban, hogy az oszmán hadsereg hadjáratai, hadműveletei október 26-ig tarthattak, Szent Demeter napjáig, amelyet a törökök Kászim napjának (Kasim günü, ruz-i Kasim) neveztek.¹ Így az oszmán expanzió mértéke és e hódítás lefékezése, megállítása szempontjából is alapvető jelentőséget tulajdoníthatunk a Kászim-napnak.² Hangsúlyoznunk kell azt, hogy a szakirodalom érdemben nem foglalkozott e nap történeti háttérével, s csak utalásszerűen használta e fogalmat. Esetenként a korabeli magyar szóhasználatra hivatkozva pontatlan megnevezéssel (Kászim gürü) is találkozunk.³

A Kászim-nap kapcsán mindenekelőtt utalnunk kell arra, hogy az oszmánok a muszlim holdévet használták, ennek kezdete Kr. u. 622. július 16. (hidzsra). A 354 napos lunáris naptárban 29 és 30 napos hónapok váltogatták egymást. A keresztény Európa időszámítási rendszere ugyanakkor a 365 (366) napos napévhez igazodott. A két időszámítás között 11 nap különbség volt, így az iszlám ünnepek néhány kivételtől eltekintve mindig arrébb vándoroltak 11 nappal a keresztény kalendáriumban. Néhány kivétel volt azonban ez alól; az iszlám holdév kezdetét jelentő Nevruz az 1582-ig kizárólagosan használt Julianus-naptárban március 11-re, Hizir Iljász április 23-ra (Szent György napra), Kászim pedig október 26-ra esett.⁴

A Kászim-nap jelentésével kapcsolatban önálló tanulmányok híján kézikönyvek utalásaira kell hagyatkoznunk. Zenker múlt századi *Türkisch-Arabisch-Persisches Handwörterbuch*-ja szerint a Kászim szó alapjelentése „elválasztó”. A Kászim-nap a nyári félévet a téli félévtől elválasztó nap, amely a Julianus-naptár szerint október

1 Pl. Magyarország története 1526–1790. Egyetemi tankönyv II. (Szerk.: *H. Balázs Éva–Makkai László*) Bp., 1972. 25., 47. o.; *Sinkovics István*: A török elleni védelem fő kérdései. *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK) 1966. 774–775. o.; *Perjés Géza*: Az országút szélére vetett ország. Bp., 1975. 9–10. o.; *Szakály Ferenc*: A mohácsi csata. Bp., 1975. 10. o.; *Szántó Imre*: A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon 1541–1593. Bp., 1980. 18. o.; *Tóth Sándor László*: A török haditevékenység akciórádiusza a 15 éves háborúban. HK 1985. 785. o.; *uő.*: A tizenötéves háború (1593–1606). In.: *Fejezetek a régebbi magyar történelemből II.* (Szerk.: *Makk Ferenc*) Bp., 1985. 159–160. o.; *Braudel, F.*: *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II.* (Transl. by *Reynolds, S.*) New York, 1976. 253. o.

2 180 napos hadjáratit időt feltételezett *Perjés Géza*: Mohács. Bp., 1979. 89. o.; bírálata és hosszabb hadjáratit időre l. *Szakály Ferenc*: Oktalan oknyomozás. *Perjés Géza* Mohács-könyvéről. *Kritika*, 1979. 10. sz., 22. o.; a tizenötéves háború török hadjáratainak idejére l. *Tóth Sándor László*: A török haditevékenység... i. m. HK 1985. 753–775. o.

3 Kemény János önéletrésében „Kászim-Gyűrő”-ként szerepel, l. *Kemény János és Bethlen Miklós* művei. (Szöveggondozás és jegyzetek: *V. Windisch Éva*) Bp., 1980. 77–78., 363. o.; Ennek alapján tévesen „Kászim gürü”-t említett *Nagy László*: A végvári dicsőség nyomában. Bp., 1978. 88–89. o.; *uő.*: Bocskai István a hadak élén. Bp., 1981. 39. o.

4 Nevruzra összefoglalóan l. *Cay, A.*: *Türk Ergenekon bayrami Nevruz*. Ankara, 1988.; utalásszerűen l. *Finkel, C.*: *The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593–1606*. Wien, 1988. 50. o.; *Hizir Iljaszra l. uő.*: i. m. 49–50. o.

26-a, Szent Demeter napja (korábban Szent Márton napja), a későbbiekben pedig november 7-re esett. Korábban e napon szoktak a hadszíntéren tartózkodó csapatok téli szállásra vonulni.⁵ Az Enzyklopaedie des Islamban azt olvashatjuk erről, hogy „Szent Demeter oszmán-török neve, akinek a nevenapja október 26-ra esik a Julianus-féle naptár szerint. Korábban e nappal kezdődött a téli évszak, melynek során a flotta a téli kikötőben (az Aranyszarv-Öbölben) tartózkodott”.⁶ A Kászim az Islam Ansiklopedisi szerint az arab „elválasztani” jelentésű „ksm” gyökből származó szó. Hizir Ilyas napjával együtt az évet két egyenlő részre osztó naptári időszak neve, mely a keresztény időszámítás szerint október 26-án kezdődik és a keresztény időszámítás szerint április 23-án, Hizir Ilyas napján ér véget. Régebben Törökországban a Kászim-évszak végét – mint télutót – vidámsággal, állatáldozattal ünnepelték. Korábban a Kászim-évszakot a flotta mindig az Aranyszarv-Öbölben töltötte.⁷ Evlia Cselebi művének Karácson Imre által készített magyar fordításához mellékelt vonatkozó jegyzetében Fodor Pál a következőket állapította meg: „a mozgó muszlim időszámításon belül az egyik olyan nevezetes dátum, amely mindig ugyanarra a napra esett. Megfelel a keresztény Szent Demeter-napnak (október 26.), ami a muszlimoknál a nyári és a téli félévet elválasztotta egymástól. Hagyományosan ezen a napon kellett befejezni a hadakozást, s a seregnek megkezdeni a téli szállásra vonulást.”⁸ Christine Woodhead szerint „az oszmán hadsereg egyes elemei nem voltak hajlandók harcolni, mihelyt a ruz-i Kasim (a tél hagyományosan első napja, október 26.) elmúlt.”⁹

Összegezve a fentieket, megállapíthatjuk, hogy a Kászim egyszerre jelentette a téli félévet (október 26–április 23.) és azt a napot, amely elválasztja egymástól a két félévet. Katonai vonatkozásai is voltak e napnak; a Kászim-nap beköszöntével a flotta a tenger viharossá válása miatt a téli kikötőbe, a hadsereg pedig a hideggé váló időjárás miatt téli szállásra vonult.

Az alábbiakban a tizenöt éves háború vonatkozásában tekintjük át a Kászim-nappal kapcsolatos, rendelkezésünkre álló, kiadott forrásokat. Többször is találkozunk Kászim *határnap* szerepének említésével. Kjátib Cselebi az 1598-as évnél Buda ostromának leírása után megemlítette, hogy „Kászim napja és a téli időszak is beköszöntött.”¹⁰ Lényegében ugyanezt ismételte meg az 1601-es évnél: „Kászim napja elmúlt már, a téli időszak beköszöntött.”¹¹ Ugyancsak ő számolt be arról, hogy az 1599. évi hadjárat végén „a beglerbégek parancsot adtak az agáknak, mondván, a téli időszak már itt van, vissza kell térni.”¹² A téli évszak első napjához, illetve annak közeledéséhez kötötték az időjárás rosszabbra fordulását. Az 1594-es hadjárat végén, Komárom ostromának felfüggesztésében az is szerepet játszott,

5 Zenker, J. T.: Türkisch-Arabisch-Persisches Handwörterbuch. Leipzig, 1866. 681. o. – az adatért Ivanics Mária kedves kollégámnak mondom ezúton is köszönetet. Ugyancsak köszönetemet fejezem ki lektoromnak, Dávid Gézának értékes, a tanulmányban hasznosított megjegyzéseiért, észrevételeiért.

6 Enzyklopaedie des Islam. Band II. Leiden, 1927. 853. o. (Huari, C. írta)

7 Islam Ansiklopedisi VI. Istanbul, 1952. 378. o. – Ivanics Máriának köszönöm ezt az adatot.

8 Evlia Cselbi Magyarországi utazásai. (Ford.: Karácson Imre) Bp., 1985. 601. o.

9 Woodhead, C.: Ta'liki-zade's sehname-i hümayun. A History of the Ottoman Campaign into Hungary, 1593–1594. Berlin, 1983. 33. o.

10 Török történetírók III. 1566–1659. (Ford.: Karácson Imre, sajtó alá rendezte Szelefi Gyula) Bp. 1916. 285. o.

11 Uo. 305. o.

12 Uo. 291. o.

hogy „a téli idő már elérkezett és Kászim napja is közel volt, s oly száraz hidegek jártak, hogy az ember kezét, lábát sem tudta összefogni.”¹³ Az 1598-as évnél azt írta Kjátib Cselebi, hogy „Kászim napja is elmúlt már, havazott.”¹⁴ Pecsevi az 1601. évi hadjárat végével kapcsolatban a következőket jegyezte fel: „Kászim napja már elmúlt... Hideg, zordon időjárás volt.”¹⁵

A téli évszak kezdetéhez általában kapcsolódó hideg, esős időjárásnak is része lehet annak a *hadiszokásnak* a kialakulásában, hogy *Kászim napjáig be kell fejezni a hadműveleteket*. Szamosközy István is megemlékezett arról, hogy „az hadakozás veghinek az Napya ... zent Demeter Napigh volt.”¹⁶ Fontos kérdés, hogy a török hadvezetés mennyire tartotta magát ehhez a szokáshoz. I. Szulejmán szultán uralkodása időszakában a magyarországi hadjáratok zöme Kászim napja előtt lezárult, csak néhány hadjárat esetében (1529, 1551, 1552) számolhatunk azzal, hogy a várostromok befejezését többek között a hideg időjárás beköszöntése és e fontos határnap közeledése is indokolta.

A tizenöt éves háború időszakára az Oszmán Birodalomra nézve kedvezőtlen folyamatok játszódtak le. A gazdasági-pénzügyi válságon túlmenően, amely a hadsereg fegyelmét, harcértékét negatívan befolyásolta, más tényezőket is meg kell említenünk. A szulejmáni hódítások következtében a felvonulási terület nőtt, ugyanakkor Habsburg-Magyarország várai egyre korszerűbbekké váltak (újolaszbástyás várak: Győr, Komárom stb.).¹⁷ A fegyverzet és harcászat terén is fölénybe kerültek a keresztény csapatok az oszmánokkal szemben.¹⁸ Az oszmán hadvezetés szándékai ellenére az 1–2 évre tervezett háború elhúzódott és 13 évig tartott.¹⁹ Az évenként megújuló háborúban jelentős számú erőket kellett a magyarországi hódoltság területén levő várakban, illetve a közeli ruméliai szandzsákokban teletelni.²⁰ Mindezen körülmények következtében fokozódhatott a Kászim-nap jelentősége, hiszen a hadműveletek ideje hosszabbodott és nem feltétlenül zárultak le a harcok Kászim napjáig.

A Kászim-nap zsinórmértékül szolgált; számon tartották, hogy hány nap van még hátra október 26-ig. Pecsevi említette, hogy 1593-ban Veszprém és Palota elfoglalása után „Kászim napjához is csak öt-tíz nap hiányzott, azért azt mondták, hogy ha oda (ti. Tata elfoglalására – T. S. L.) mennek is ellenük, a katonaságnak mindjárt vissza kell térnie.”²¹ 1597-ben a „havazás és esőzés miatt azonban

13 Uo. 231. o. (Kjátib Cselebi); I. még uo. 111. o. (Pecsevi)

14 Uo. 280. o.

15 Uo. 162. o.

16 Magyar nyelvű kortársi feljegyzések Erdély múltjából. *Szamosközy István* történetíró kézirata. (Közéteszi: E. Abaffy Erzsébet–Kozocsa Sándor) (a továbbiakban – Szamosközy kézirata), Bp., 1991. 56. o.; régebbi kiadására I. Szamosközy István történeti maradványai. 4. k., Bp., 1880. (a továbbiakban – Szamosközy 4. k.) 209–210. o.

17 Tóth Sándor László: A török haditevékenység ... i. m. 773–774., 777–778., 781. o.

18 L. pl. Kelenik József: A hadügyi forradalom és hatása Magyarországon a tizenöt éves háború időszakában. HK 1990/3., 81–95. o.; uő.: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A császári-királyi hadsereg fegyverzetének jellege Magyarországon a tizenöt éves háború éveiben. HK 1991/3., 80–122. o.

19 A szináni „villámháború” tervére l. pl. Tóth Sándor László: Török stratégia a tizenöt éves háborúban, 1593–1606. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta historica (a továbbiakban – AUSZ) 69 (1981) 29. o.; uő.: Szinán nagyvezér tervai 1593–94-ben. HK 1982. 171–172. o.

20 Tóth Sándor László: A tizenöt éves háború ... i. m. 159–160. o.; uő.: A török haditevékenység ... i. m. HK 1985. 765., 770. o.

21 Török történetírók III., 98. o.

szemüket sem nyithatták ki, de mivel Kászim napjához még húsz napnál több volt hátra, azért az időjárás kedvezőre fordulását türelemmel várták.²² Kjátib Cselebi ugyanezzel a hadjáratl kapcsolatlanban megemlékezett arról, hogy a budaiak követelték Szaturdzsi Mehmed szerdártól Esztergom visszafoglalását annak fontossága miatt, s „mivel Kászim napjáig is van még idő.”²³ Az 1598-as hadjárat kapcsán azt jegyezte meg a török történetíró, hogy amikor Belgrádból kivonult Szaturdzsi Mehmed szerdár hadával és a tatár kán is megérkezett seregével, „már két hónapi idő elmúlt és a hadjáratú időnek majdnem fele eltelt.”²⁴ Ez arra utalhat, hogy a hadjáratú (hadműveleti) idő kb. négy hónap lehetett és azt a hadszíntérre érkezéstől (legkorábban július elejétől) számíthatták Kászim napjáig.²⁵ 1604-ben Lala Mehmed telhisze szerint Kászim napja előtt 23 nappal visszafordult a katonaság.²⁶ Az 1605. évi hadjárat során tartott eszéki divánon Veldán-záde Mevlána Ahmed kádi fellépett a tervbe vett portyázás ellen, mivel I. Ahmed szultán Esztergom visszafoglalását tűzte ki célul, s „Kászim napjáig még nyolcvan nap” volt hátra.²⁷ Adataink jelzik, hogy a hadvezetés és a katonaság egyaránt tisztában lehetett azzal mind a hadjárat, illetve a hadműveletek megkezdésekor, mind pedig a későbbi stádiumban, hogy mennyi idő áll még rendelkezésre a hadjárat befejezéséig. Ez esetenként befolyásolhatta a hadszíntéren tartott tanácskozásokon kitűzött hadicélokot, s magukra a hadműveletekre (pl. várostrom elmaradása, vagy abbahagyása) is hatással lehetett. Míg a hadszíntérre érkezés és ezzel együtt a hadműveletek megkezdésének időpontja esetleges volt és hadjáratonként változott, addig a hadjárat befejezése, legalábbis elvileg, a Kászim-naphoz kötődött.

Fontos kérdés, hogy mennyire tartotta magát az oszmán hadvezetés ahhoz a szokáshoz, hogy legkésőbb Kászim napjáig be kell fejezni a hadjáratot. Ahogy arra már utaltunk, a tizenöt éves háború török szempontból kedvezőtlen fejleményei voltaképpen megkövetelték (volna), hogy az oszmán főserg tovább maradjon a hadszíntéren. Ennek érdekében a hadjáratot vezető szerdárok igyekeztek megközelíteni a Kászim-napot, illetőleg kihasználni hadműveletek céljaira az utána következő, alkalmanként kedvező időjárást is hozó időszakot. Pecsevi szerint „Kászim napja után némelykor néhány napig enyhe időjárás van s ezt kis nyárnak nevezik.” A török történetíró arra is utalt, hogy 1593-ban két hónapig olyan nyári idő volt Kászim napja után, hogy a legtöbb gyümölcsfa virágzott.²⁸ *A hadvezetés próbálta a Kászim napon túli, a „kis nyár” (küçük yaz) bizonytalan időtartamát is felölelő, időpontig kitolni a hadakozást.* Ugyanakkor helyi érdekek is megjelenhettek a hadjárat végét immár a „kis nyárral” összekapcsolni kívánó törekvések között. Az 1597-es hadjárat során a budaiak Esztergom visszafoglalására szerették volna rávenni a szerdárt, s arra hivatkoztak, hogy Kászim napjáig van még idő, „de még utána lesz a kis nyár is.”²⁹ Talán idevonható Szamosközy tévesen

22 Uo. 141. o.

23 Uo. 269. o.

24 Uo. 276. o.

25 V. ö.: Tóth Sándor László: A török haditevékenység ... i. m. HK 1985. 768. o.

26 Dávid Géza-Fodor Pál: Magyar vonatkozású török államiratok a tizenöt éves háború korából. II. HK 1983. 460. o. (25. sz. irat)

27 Török történetírók III. 352. o. (Kjátib Cselebi)

28 Uo. 100. o. I. még Ibrahim Pecevi: Pecevi Tarihi. (Ed.: Murat Uraz) Istanbul, 1969. 349. o.

29 Török történetírók III. 269. o. (Kjátib Cselebi)

1603-ra tett tudósítása is. Eszerint a janicsárok 1601. évi székesfehérvári (sárréti) vereségük után megígérték Jemiscsi Haszán nagyvezírnek, aki a kiváltságaiktól való megfosztással fenyegette meg őket megfutamodásuk miatt, hogy „Kaszon <gium> giun, azaz, Kaszon nap után, mely az mi Kalendariomunk szerit zent demeter Napja, tizenötöd Nappal miden eztendörwl eztendöre, mid öröкке, többig legyën az hadakozás veghinek az Napya.”³⁰ Október 26-hoz képest a tizenötöd nap november 10-ét adja, Szent Márton napját. Mivel az enyhe időjárással kapcsolatban a „Szent Márton nyara” kifejezés is ismeretes, lehetséges, hogy a hadjárat idő Kászim-napon túlrá való kitolásának tendenciája tükröződik e történetben.³¹

Az előbbi törekvéssel párhuzamosan jelen volt egy másik tendencia is, amely gátolta az előbbi érvényre jutását. *A katonaság ragaszkodott ahhoz, hogy Kászim napjáig kezdjék meg a visszavonulást, sőt esetenként igyekezett hamarabb befejezni a hadjáratot.* Ennek érdekében olykor erőteljesen is fellépett. 1593-ban az udvari katonaság követelte, hogy Tatát már ne vegyék ostrom alá, hanem vonuljanak vissza Budára, téli szállásra.³² Baranyai Decsi János szerint Szinán nagyvezír sátrának köteleit is elválták.³³ 1597-ben és 1598-ban is elégedetlenkedett a hadjárat végén a katonaság. Kjátib Cselebi tudósítása szerint 1597-ben a zsold miatt lázadott a kul katonaság.³⁴ 1598-ban az élelmiszerhiány, a katonák éhezése vezetett oda, hogy „a janicsárok között hirtelen lázadás támadt, a szerdár sátorát megrohanták”, s megsebesítették őt.³⁵ E lázongásokban része lehetett annak is, hogy 1597-ben Kászim napja már elmúlt, amikor a szerdár megkezdte a visszavonulást; 1598-ban pedig Buda felmentésére akart vonulni, holott a hadjárat idő már letelt. 1601-ben Jemiscsi Haszán nagyvezírt figyelmeztették, amikor Kanizsa segítségére akart menni, hogy „Kászim napja elmúlt, ezentúl már a hadsereggel nem lehet időzni, sátrakat verni, sem pedig valahová menni.”³⁶ A terve mellett kitarító szerdárt a „bosszús katonák megrohanták és sátorát kövekkel dobálták. Három napi Szigetváron tartózkodás után dsemázi-ül-evvel 12-ik napján (november 8-án) erőszakkal felszedték sátorát és Belgrád felé visszatérésre kényszerítették.”³⁷ Az 1604-es hadjárat végén Lala Mehmed pasa szerdár telhiszében arról panaszkodott, hogy a szép idő ellenére Kászim napja előtt több nappal abbahagyta a katonaság Esztergom ostromát.³⁸

A hadjárat befejezését, a téli szállásra vonulás megkezdését *a Kászim-napi sátorbontás* szimbolizálta. 1593-ban Szinán nagyvezír „mivel Kászim napja már elérkezett, sátorát szétbontván” visszatért.³⁹ Ahogy arra az előzőekben utaltunk,

30 Szamosközy kézirat, 56. o.; I. még Szamosközy 4. k., 209–210. o.

31 A „Szent Márton nyara” kifejezésre I. pl. D'Andrezel 1725. november 16-i levelét II. Rákóczi Ferenchez: „amikor arra készülődtem, hogy kihasználjam a jó időt, amelyet Franciaországban Szent Márton nyarának neveznek”, I.: D'Andrezel vicomte és Rákóczi levelezése (1725–1727) (Sajtó alá rendezte *Köpeczi Béla*) Vaja, 1984. 65. o.

32 Török történetírók III. 98. o. (*Pecsevi*) A hadsereg lázadozására I. *Szelaniki*: Tarih. A mű angol fordítását használtam, I. *Peachy*, S.: A Year in Selaniki's History, 1593 (Unpublished Ph. D.) Indiana University, 1984. I. 92. o. (a munkát amerikai Fulbright ösztöndíjam során a Texas A&M University könyvtárának segítségével használhattam.)

33 *Baranyai Decsi János* magyar története. (1592–1598) (Ford.: *Kulcsár Péter*) Bp., 1982. 108. o.

34 Török történetírók III. 271. o. (*Kjátib Cselebi*)

35 Uo. 280. o. (*Kjátib Cselebi*)

36 Uo. 327. o. (*Kjátib Cselebi*)

37 Uo. 332. o. (*Kjátib Cselebi*)

38 V. ö.: 23. jegyzet

39 Török történetírók III. 98. o. (*Pecsevi*)

több esetben is előfordult, hogy a szerdárt erőszakkal kényszerítették sátorbontásra, azaz a téli szállásra indulás elrendelésére. Vajon a Kászim-nap tradíciójához erőteljesen ragaszkodó katonaság, vagy pedig azt katonai érdekből túllépni kívánó hadvezetés akarata volt-e erősebb a tizenöt éves háború időszakában? Azt kell mondanunk, hogy bár a hadjáratok zömében megközelítették a határnapot, egyértelműen és hadműveleteket folytatva csak 1597-ben lépték túl azt; 1598-ban és 1601-ben viszont a szerdárt megakadályozták abban, hogy a Kászim-napon túl felmentésére siessen a fenyegetett váraknak. Lényegében tehát a katonaság kerekedett felül, követelésüket a hadvezetésnek is respektálnia kellett, mivel zsoldfizetési és ellátási nehézségek is mutatkoztak az elhúzódó hadjáratok végén.

Fel kell vetnünk azt a kérdést is, hogy vajon *melyik katonai csoport*hoz, réteghez kapcsolhatjuk a Kászim-napi sátorbontás szokását? Okkal gyanakodhatnánk a tartományi szpáhikra, akiknek éppen e napon járt rájáiktól a kapuadó (iszpendzse) fele. Naima említette is, hogy a szpáhik nem tudták beszedni a nekik járó adót, s ennek kapcsán Szinán nagyvezír megbánta, hogy egyáltalán belekezdett a háborúba.⁴⁰ Tudnunk kell azonban azt, hogy a szpáhik egy része otthon maradhatott, többek között éppen azért, hogy beszédhesse a hadjáraton levők számára is az adókat. A távoli tartományok hűbéresei pedig semmiképpen sem érthettek haza „idejében” a hadjárat végeztével, ráadásul a hosszú háború alatt gyakorta Magyarországon, vagy a közeli ruméliai szandsákok területén telettek tartományi csapatokat is.⁴¹ A szultáni zsoldosokat, azon belül főként a janicsárokat is gyanúba vehetjük. Szamosközy István már idézett története szerint a janicsárokat székesfehérvári megfutamodásuk miatt Jemiscsi Haszán nagyvezír Nándorfehérvárott felelősségre vonta, s többek között kijelentette, hogy „Ti nektek lancharok az hatalmas Chýszartul Nagý Atnáme leweletek nagyon, mely priulegiomot iegyez”⁴², s e kiváltságok megvonásával fenyegette meg őket. Lehetséges, hogy e kiváltságok egyike talán az volt, hogy csak Kászim napjáig kötelesek táborban maradni. Ahogy arra más vonatkozásban már utaltunk, e történet szerint éppen erről a jogukról hajlandóak lettek volna lemondani a janicsárok. Talán ezzel magyarázható Kjátib Cselebinek az a megjegyzése az 1600. évi hadjárat kapcsán, hogy közel volt már Kászim napja, „s akkor a janicsárok egy napig sem várakozva erőszakosan is visszatérnek”⁴³.

Mikor kaphatták a szpáhik és a janicsárok azt a jogot, hogy Kászim-napon túl nem kötelesek harcolni? Az 1526-os hadjáratot leíró szulejmáni napló már említette a Kászim-napot, igaz, hogy csak a téli évszak kezdeteként.⁴⁴ Feltehető, hogy a szulejmáni éra előtt, egy olyan európai háború során juthattak az oszmán katonák e „kiváltsághoz”, amely október 26-a utáni hadműveleteket is magába foglalt. A kérdésben segítségünkre áll Istvánffy Miklós tudósítása, aki az 1551-es török hadjárat kapcsán említette meg, hogy „a katonák tovább, mint amennyire a törvény engedí, nem akarnak táborban harcolni. Minden töröknek ugyanis, a rendes

40 Annals of the Turkish Empire from 1591 to 1659 of the Christian Era by Naima (Transl. by Fraser, C.) vol. I. London, 1832. 27. o.

41 V. ö.: 20. jegyzet

42 Szamosközy kézirat, 56. o.; Szamosközy 4. k., 209–210. o.

43 Török történetírók III. 302. o. (*Kjátib Cselebi*)

44 L. Szulejmán szultán naplója. In.: Mohács emlékezete. (Szerk.: *Katona Tamás*) Bp., 1979. 312. o.

katonaságnak is, meg azoknak is, akik szultánjuktól szántófölddel és nagy birtokkal megajándékozva saját költségükön harcolnak, I. Murad szultán, amikor Ulászlót, Magyarország és Lengyelország királyát a várnai csatában legyőzve és megölve nagy győzelmet aratott, megadta azt a jogot, hogy Szent Demeter napja után, mely október végére esik – ezt a napot ők Kassonginneknak nevezik –, nem kényszeríthetők arra, hogy a táborban legyenek.”⁴⁵ Kérdés persze, hogy Istvánffy XVII. század eleji, a várnai csata után több mint másfél évszázaddal később feljegyzett tudósítása mennyire tekinthető hitelesnek. Az is elgondolkoztató, hogy szemben Szamosközyvel, aki a janicsárokhoz kapcsolta a Kászim-napig való hadakozás privilégiumát, Istvánffy szerint az egész török katonaság megkapta ezt a jogot. Feltűnő azonban az a már idézett példa, hogy Kjátib Cselebi az 1600. évi hadjárat végén csak a janicsárok erőszakos visszatérésének lehetőségét említette. 1597-ben és 1598-ban is a zsoldos katonaság lázongott. Mindez, ha nem is egyértelműen, de arról tanúskodhat, hogy vagy csak a janicsárok (vagy a szultáni udvari katonaság egésze) rendelkezett e kiváltsággal, vagy pedig elit katonaságként ők tudták azt érvényesíteni, jóllehet a tartományi szpáhiknak is megvolt e joguk. Voltaképpen mindkét lehetőség fennáll. Ha viszont megfontoljuk azt a körülményt is, hogy a várnai győzelmet (1444. november 10-én) a janicsárok helytállásának köszönhette II. Murád szultán, ugyanakkor a szárnyakon harcoló szpáhikak megfutamította Hunyadi János, az Istvánffy-féle történet hitelessége feltételezésének esetén inkább az első lehetőség tűnik valószínűbbnek.

Fel kell vetnünk azt a kérdést is, hogy lehetett-e csatát vívni Kászim napján? Ha figyelembe vesszük azt, hogy a szokásjog, illetve az esetleges szultáni privilégium (athnáme) értelmében csak Kászim napjáig hadakozhattak a csapatok és e nevezetes napon már sátrat kellett bontani és megkezdeni a téli szállásra vonulást, a felelet egyértelmű nem lehetne. Ugyanakkor azt is számításba kell venni, hogy éppen a tizenöt éves háború időszakában az oszmán hadvezetés igyekezett minden lehetséges módon növelni a hadjáratit, illetve a hadműveleti időt. Így a gyakorlatban mégis előfordulhatott, hogy Kászim napján is harcoltak a török csapatok az ellenséggel. Ez történt 1597-ben, amikor Szaturdcsi Mehmed szerdár serege több napos csatát vívott Miksa főherceg hadával Vác-Verőcénél. Kjátib Cselebi megemlíttette az első napi összecsapás leírása után, hogy „a következő napon Kászim napja volt”, s újfent csatára került sor.⁴⁶ Mindenesetre kivételnek tekinthetjük ezt az esetet, hiszen a fősereget a tizenöt éves háború időszakában többnyire téli szállásra vezették Kászim nap előtt.

Utolsó probléma, hogy mikorra esett a tizenöt éves háború idején a Kászim-nap a keresztény naptárban? A kérdés furcsának tűnhet, hiszen az eddigiek alapján

⁴⁵ Istvánffy Miklós: A magyarok történetéből. (Ford.: Juhász László) Bp., 1962. 205. o.; latin szövegére I. Nicolai Istvanfi Pannoni: Historiarum de Rebus Ungaricis libri XXXIV. Viennae, 1758. 187. o. „...nec milites in castris manere, legibus id permittentibus, ulterius vellent, solvere obsidionem”. „Habent enim Turcae omnes tam praetoriani quam qui agris et latifundiis a principe donati, suo sumtu militant, veterem ab Amurate primo concessam libertatem, quo tempore de Ladislao Pannoniae et Sarmatiae Rege in campis Varniensibus victo atque interfecto insignem victoriam reportavit, ne ultra diem Divo Demetrio sacrum qui ad finem Octobris incidere solet, in castris durare cogantur, quem diem ipsi Cassonginum vocant”.

⁴⁶ Török történetírók III. 270. o. (Kjátib Cselebi) – Megjegyzendő, hogy Karácson Imre fordításában az is szerepelt, hogy „régí szokás” szerint. Ez némileg megtévesztő, mivel arra lehet gondolni, mintha régi szokás szerint Kászim napján csatát kellett volna vívni. Dávid Géza lektori véleményében hangsúlyozta, hogy itt fordítási hibáról van szó, így nem lehet erre következtetni.

egyértelműen október 26-hoz kötöttük e fontos határnapot.⁴⁷ Míg a szulejmáni érát illetően valóban helytálló ez a megállapítás, addig a tizenöt éves háború időszakára vonatkozóan ez már nem tekinthető általánosan érvényesnek; Kászim napja látszólag átcúszott november elejére.⁴⁸ A szakirodalom észlelte e változást, még ha ez nem is ment át a történeti köztudatba, s helyesen állapította meg e jelenség okát, ti. a *naptárreformot*. Az 1582-ben bevezetett gregoriánus naptár 10 nappal többet mutatott a Julianus-féle naptárnál.⁴⁹ A katolikus országok fokozatosan bevezették az új naptárt, míg a protestáns országok hosszú ideig elzárkóztak a reformtól, s továbbra is a régi naptárt használták. Magyarországon némileg sajátosan alakult a helyzet. A Habsburg birodalomhoz tartozó Királyi Magyarországon 1588-ban hivatalosan elfogadták a Gergely-naptárt, de a mindennapi életben, levelezésben (valószínűleg felekezettől is függően) továbbra is használták a régi, Julianus-naptárt is. Az ország középső részét birtokló török saját időszámítási rendszerét használta, ugyanakkor a keresztényekkel való mindennapi érintkezésben, diplomáciai levelezésben egyaránt alkalmazta mindkét naptárt (valamivel gyakrabban talán az ónaptárt).⁵⁰

A fentiek alapján egyértelmű, hogy az ónaptárban továbbra is október 26. maradt Kászim napja, míg az újnaptárban tíz nappal későbbre tolódott. A szakirodalomban felbukkant az a vélekedés, hogy Kászim napja a Gergely-naptárban november 7-re esett volna.⁵¹ Ez a vélekedés talán helytálló lehet a XIX. századra vonatkozóan, amikor a két naptár közötti különbség 12 napra növekedett, de aligha lehet helytálló a XVI. század végét illetően, alig két évtizeddel a naptárreform után. Számos példával igazolható a tíz napos eltérés a tizenöt éves háború időszakában a két naptár között. 1593-ban a Romhánynál vívott csatát az ókalendárium szerint írott levelében Telegdy Pál november 11-re, míg az újnaptár szerint keltező Prépostváry Bálint november 21-re tette.⁵² Az 1594-es török hadjárat során Szinán nagyvezír az ónaptár szerint az oszmánok „szerencsés napján”, augusztus 29-én indított döntő támadást a Győr közelében levő szigetközi keresztény tábor ellen. A győri Leó Mihály e sikeres török akciót az újnaptár szerint datálva szeptember 8-án említette.⁵³ A Hatvan fölmentésére indított török hadat Turánál az ónaptár szerint április 21-én, az újnaptár szerint május 1-én győzték le a keresztény csapatok.⁵⁴ 1596-ban a mezőkeresztesi csata döntő napja az ónaptárt használó Barton angol követ szerint október 16-án, míg például Istvánffy szerint október 26-án, Szent Demeter napján

47 V. ö.: 1. jegyzet

48 Tévesen november elején „oszilláló”, tehát nem állandó napnak tüntette fel *Tóth Sándor László*: *Török stratégia ... i. m.*: AUSZ 69 (1981) 30–31. o. 120. jegyzet

49 Többen is utaltak arra, hogy a Julianus naptár szerinti október 26-ról van szó, v. ö. 5. és 6. jegyzetek, továbbá *Finkel, C.*: i. m. 50. o. 1. jegyzet

50 A „*vetus calendarium*” gyakori használatáról a budai pasák levelezésében. L. *Bayerle, G.*: *The Hungarian Letters of Ali Pasha of Buda 1604–1616*. Bp., 1991. XII. o.

51 L. 5. jegyzet, 1. még az 5. jegyzetben i. m. 361. o. (V. Windisch Éva jegyzete)

52 Telegdy adatára l. Két vitéz nemesúr, Telegdy Pál és János levelezése a XVI. századvégéről (Közvetteszi *Eckhardt Sándor*) Bp., 1944. 44. o. (26. sz. irat); Prépostváry levelére l. *Hadtörténelmi Levéltár, Törökorkori Iratok Gyűjteménye*, 7. d. 1593/13. sz.

53 *Lengyel Alfréd*. Győr eleste és visszavétele a valóság tükrében. HK 1959 181–182. o.

54 Az eltérő dátumokra az egyes forrásokban l. *Tóth Sándor László*: *A hatvani–turai csata (1594. Május 1.)*. HK 1990/3., 64. o. 49. jegyzet

volt.⁵⁵ E tetszés szerint gyarapítható példák is bizonyíthatják, hogy a tizenöt éves háború időszakában kétféle datálás volt érvényben Magyarországon. *Kászim napja továbbra is október 26-ra esett az ónaptárban, a tíz nappal többet mutató újnaptárban viszont november 5-re.* Ezt támasztja alá Thurzó György újkalendárium szerinti 1603. október 23-i levele is, amelyben azt írta, hogy „nem is tartozhat már sokáig az tábor (ti. a töröké – T. S. L.), mert az ő kalendariumok szerint Szent Demeter napja, mához tizennégy nap (kiemelés tőlem – T. S. L.), tovább annál az török sem késheet.”⁵⁶ Október 23-at is beleszámítva a két hét pontosan november 5-ét adja. Ekkor volt egyébként 1597-ben a Kjátib Cselebi által is leírt vác-verőcei csata második napja, amely – ahogy azt már említettük – éppen Kászim-napra esett.⁵⁷

Összegzésül megállapíthatjuk, hogy a Kászim-nap, mint a hadjárati – hadműveleti idő elvi végpontja, nagy jelentőségre tett szert a permanensen folyó tizenöt éves háború időszakában, amikor az oszmán hadsereg egyre inkább arra kényszerült, hogy megközelítse, esetleg el is érje e határnapot. További kutatást igényel a hadiszokás kialakulásának felderítése.

⁵⁵ Barton követ vonatkozó tudósítására l. *Fodor Vera*: Angol tudósítás Eger ostromáról és a mezőkeresztesi csatáról. HK 1988. 561. o.; a csata forrásaira l. *Tóth Sándor László*: A mezőkeresztesi csata története (1596. október 26.) HK 1983. 553. o. 1. jegyzet; tévesen Kászim napi csatának nevezte az október 26-i döntő csatát, uo. 56. o.

⁵⁶ Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez Czoborszentmihályi Czobor Erzsébethez (Kiadja *Kubinyi Miklós*) II. k., 1601–1616. Bp., 1876. 96. o.

⁵⁷ Török történetírók III. 270. o. (*Kjátib Cselebi*); a csatára l. *Tóth Sándor László*: A vác-verőcei csata (1597. november 2–9.) HK 1989. 20–29.